

Övergångskedet mellan vikingatiden och medeltiden och uppkomsten av den medeltida myntningen i Sverige ca 1050- 1200

Kenneth Jonsson

Bakgrund

Under vikingatiden sker en mycket omfattande myntimport till Nordeuropa. Under det första skedet ca 800-970 består den nästan uteslutande av arabiska dirhemer, varav ca 80.000 har hittats i Sverige och främst då på Gotland. Omkring 970 börjar en blygsam import av tyska mynt och på 990-talet sker en mycket kraftig ökning. Införseln av engelska mynt visar en likartad utveckling med undantag av att början sker obetydligt senare eller ca 975. Dirhemimporten minskar mycket kraftigt under andra hälften av 900-talet och upphör helt ca 1015 och från 1030-talet minskar successivt införseln av främst engelska mynt. I Sverige har man funnit ca 89.000 tyska och ca 39.000 engelska mynt och även här är huvuddelen påträffade på Gotland. Även mynt från ett flertal andra länder ingår i fynden men i betydligt lägre antal. Det yngsta fyndet i Sverige med vikingatidskaraktär är nedlagt efter 1140 (fyndlistan nr 1) och markerar det definitiva slutet på vikingatiden ur numismatisk synvinkel.

Myntningarna som skedde i Sigtuna under Olof Skötkonung ca 995-1000 resp. Anund Jakob ca 1025-1030 var båda kortvariga och av för liten omfattning för att kunna påverka myntcirkulationen i högre grad och totalt är endast ca 500 svenska mynt kända i de vikingatida fynden från Nordeuropa. Olof Skötko-

nungs myntning började precis efter att myntimporten från Väst Europa börjat att ta fart och trots att den sannolikt endast var avsedd för en begränsad lokal marknad måste den snabbt ökande importen kraftigt ha begränsat möjligheterna att kontrollera myntcirkulationen. Efter ett slutskede då inskrifterna blir förvirrade och även andra tecken på upplösning visar sig, upphörde också myntningen. Anund Jakobs myntning var ännu mer begränsad och även här upphörde präglingen efter ett slutskede med förvirrade inskrifter. De ekonomiska resurser liksom de maktbefogenheter och den organisation som stod till den svenske kungens förfogande var ännu alltför svaga för att myntningen skulle kunna upprätthållas under en längre tid med stark konkurrens utifrån.

På fastlandet återupptas myntningen först vid 1100-talets slut och på Gotland börjar en myntning ca 1140. Vad ligger bakom dessa utmyntningar och varför utvecklas Gotland och fastlandet så olika? Det är inte lätt att besvara dessa och närliggande frågor eftersom det material man har att utgå från är så ofullständigt, men jag ska här försöka att ge en sammanställning av det material som finns för perioden ca 1050-1200 och ge några förslag på hur det kan tolkas. Eftersom förutsättningarna och utvecklingen är så olika har de olika områdena här behandlats var för sig.

Svealand

Från den senare delen av vikingatiden finns ett större antal skattfynd under tiden fram till omkring 1050. Därefter finns endast några få, varav det yngsta är från Venn garn, S:t Olofs sn, Uppland, och nedlagt efter 1079. Yngre engelska mynt präglade ca 1083-1086 resp. ca 1089-1092 ingår dock i gravfynd från Leksands kyrka. Det är här bara tack vare ett (kvardröjande?) hedniskt gravskick med gravgåvor, som vi kan konstatera att det skedde en myntimport även efter det att skattfynden upphör. Dessutom ingår äldre mynt som hållit sig kvar i cirkulation. Alla Leksandsmynten är perforerade och har burits som smycken, men det är inte möjligt att säga om de dessförinnan hade använts som betalningsmedel och i så fall under hur lång tid. Det kristna gravskicket, där gravgåvor saknas, medför annars att utsikterna är små att man i framtiden i gravar ska kunna finna ännu yngre mynt som fallet är i Finland, där man i gravar funnit engelska mynt från Stefan 1135-1154 och Henrik II 1154-1189. Skatternas sammansättning och minskningen av antalet skattfynd efter omkring 1050 i Svealand tyder dock på en minskad import som når en mycket låg nivå eller helt upphör vid slutet av 1000-talet.

Fyndfrånvaron under den långa perioden fram till att den lokala myntningen börjar ca 1180 under Knut Eriksson 1167-1196 skulle teoretiskt kunna förändras i framtiden genom nya skattfynd, men det är osannolikt. I fynden med Knuts svealandsbrakteater från östra Svealand (i västra Svealand var myntcirkulationen lik den i västra Götaland – se nedan) ingår nämligen inga andra 1100-talsmynt med undantag för gotländska. De gotländska mynt som ingår i två av dessa (se nedan fynd 36-37) utgör en så begränsad del att det är osäkert om de fanns i cirkulation i någon större omfattning i Svealand före ca 1180. I Gillbergafyndet

kan även ett eller två vikingatidsmynt från 1000-talet ha ingått eftersom de hittades inom samma område som den utplöjda skatten. De behöver emellertid inte nödvändigtvis ha samband med Knut Erikssonmynten eftersom de även skulle kunna höra ihop med en äldre bosättning på platsen. Det är annars ingen omöjlighet att vikingatida mynt kan ha hållit sig kvar i cirkulation under 1100-talet, men det bör i så fall ha rört sig om mycket små mängder.

Det är därför sannolikt att anta att de brakteater som började präglas i kunglig regi ca 1180 kom att utnyttjas på en marknad som inte haft tillgång på mynt under mycket lång tid, utan i stället varit hänvisad till byteshandel. Det kan tyda på att handeln varit begränsad och att den huvudsakligen varit av lokal karaktär. De nya mynt som nu började präglas hade främst hämtat sina förebilder från Tyskland och redan det tyder på en förändrad situation. Den tyska expansionen österut hade nu pågått en längre tid och via handelsorter vid kusten som Lübeck fick tyska köpmän nya möjligheter att idka handel på Östersjön. Den sachsiske hertigen Henrik Lejonet hade också redan 1158 inbjudit bl.a. svenskar att utan tull driva handel i Lübeck. Viljeinriktningen från tysk sida är härmed klar och de tyska köpmännen får också snabbt ett alltmer ökat inflytande över Östersjöhandeln, där dock kontakterna med Svealand verkar att ha utvecklats långsammare. En inriktning på en mer lokalt präglad handel och avsaknaden av en fungerande penningmarknad kan här ha varit hämmande faktorer. I en sådan tänkt situation ligger det nära till hands att förmoda att det här krävdes insatser från statsmaktens sida, d.v.s. i princip från kungen. Det är också detta som man får räkna med inträffar under Knut Eriksson och införandet av en myntning, förmodligen i Uppsala, bör då ses som en del i ett större

Fig. 1. a) Knut Eriksson 1167-1196, Uppsala (?) ca 1180 och b) Tyskland, Magdeburg, ärkebiskop Wichmanns tid 1152-1192, Moritzpfennig, som kan ha varit förebild för Knuts typ.

Fig. 2. a) Knut Eriksson 1167-1196, Uppsala (?) ca 1185 och b) Tyskland, Brandenburg, markgreve Otto I 1157-1184, som typ- och tidsmässigt kan ha tjänat som förebild för Knuts typ.

Fig. 3. Serie som visar den fortgående barbariseringen av en av Knut Erikssons 1167-1196 typer från Uppsala (?).

program för att utveckla landet ekonomiskt. Övriga delar bör då bl.a. ha avsett satsningar för att utveckla handeln och gruvnäringen. Inom flera av dessa områden bör kunskaper och personal ha hämtats utifrån och då kanske främst från Tyskland. För myntningens del förefaller många av förebilderna ha hämtats från området kring Magdeburg och Brandenburg och det är därför möjligt att de första stampgravörerna m.m. för den äldsta svenska brakteatmyntningen kom just härifrån. Det rör sig om brakteater präglade under ärkebiskop Wichmann 1152-1192 i Magdeburg och markgreven Otto I 1157-1184 i Brandenburg m.fl. (fig. 1-2). Det finns flera olikheter mellan dessa tänkbara förebilder och svealandsbrakteaterna. De senare är bl.a. mindre och har en pärlring som kan ses som en motsvarighet till de inskrifter som ofta förekommer på de förra. De kända typerna för Knuts brakteater bildar i flera fall en serie som visar en fortgående barbarisering av ursprungstypen (fig. 3). Den relativa

kronologin som kan härledas från skattfynden tyder på att flera typserier präglats parallellt, men att barbariseringen inleds vid olika tidpunkter inom resp. serie. Eftersom fynden är få och i flera fall ofullständigt beskrivna kan emellertid denna antagna relativa kronologi vara felaktig. Om den skulle vara riktig får man kanske ställa sig frågande till hur den ska kunna förenas med antagandet att all myntning skett på en enda myntort (Uppsala). Det naturliga vore att tänka sig att flera myntorter varit verksamma och där varje ort präglat en typserie. I ett skede då man snabbt ville få ut så många mynt som möjligt är det dock inte orimligt att man på en myntort samtidigt använt ett antal stampar med olika motiv. Barbariseringens inledning vid olika tidpunkter blir dock i så fall svår-

förklarlig, men som nämnts ovan kan den relativa kronologin komma att ändras i framtiden.

Det konstnärliga utförandet börjar uppenbarligen degenerera redan efter en kortare tids myntning och kan tyda på att de gravörer som bör ha inkallats när myntningen började, lämnat landet efter en kort tid och att myntens motiv därför snabbt har försämrats. Det faktum att vi inte känner till mer än enstaka brakteattyper som kan föras till en kunglig myntning i Svealand ca 1196-1216 och den upplösning som tycks inträffa under slutet av Knut Eriksson regering skulle kunna tyda på att myntningen då efterhand har upphört under en tid.

I Götaland förekommer Knuts svealandsbrakteater endast i mindre antal i två mycket stora fynd från Dalsland resp. Västergötland (nr 34 och 33 nedan) och dessutom ingår de i det norska Dælifyndet (nr 40). De har med andra ord haft en mycket liten spridning utanför Svealand.

För Svealands del betyder den bild som tecknats ovan av utvecklingen vid myntningens införande

a) att handeln med myntproducerande områden (Gotland och utlandet) varit så begränsad att mynt från dessa områden införts endast i obetydlig omfattning eller inte alls

b) att behovet av mynt inom området kan antas ha varit så litet att myntningens igångsättande mer får betecknas vara resultatet av åtgärder som ingick som ett led i statsmaktens politik.

Västra Götaland

Inom detta område som omfattar Dalsland och Västergötland – och under denna tid troligen även Värmland med utgångspunkt från myntcirkulationen – var utvecklingen helt annorlunda än i övriga Götaland. Endast ett mindre antal skatter är nedlagda

inom detta område under den senare delen av vikingatiden. Det yngsta av dessa är från Stommen, Fyrunga sn, Västergötland och är nedlagt efter 1047. Därefter följer en period på ca 150 år innan det åter finns säkert daterbara fynd från området, och då hade också myntningen i Lödöse som kan antas ha påbörjats ca 1185/1190 redan pågått en tid. Ett västgötskt fynd (nr 31) med enbart gotländska mynt präglade ca 1140-1210/1220 kan emellertid ha nedlagts under senare delen av denna till synes fyndtomma period. Två vikingatida tänkbara mynt som skulle kunna tillhöra den fyndtomma perioden är tyska från början av 1000-talet och ska ha hittats i Lödöse. Första gången Lödöse med säkerhet nämns i skriftliga källor är i samband med en händelse 1151/1152, men utgrävningarna i Lödöse kan tyda på att orten funnits redan på 1000-talet. Det är därför mycket osäkert om dessa två mynt kan tolkas som belägg för att vikingatida mynt hållit sig kvar i cirkulation in på 1100-talet.

När den kungliga myntningen påbörjades i Lödöse under Knut Eriksson använde man en engelsk förebild (fig. 4). Det är den s.k. Short Cross typen som började präglas 1180 under Henrik III. Den engelska typen är tvåsidig, men Lödösemynten är brakteater d.v.s.präglingstekniken är hämtad från (främst) Tyskland. Både engelska Short Cross mynt och tyska brakteater ingår också i den omkring 1200 nedlagda skat-

Fig. 4. a) Knut Eriksson 1167-1196, Lödöse ca 1185 och b) England, Henrik III 1154-1189, där man speciellt kan notera svärdets resp. spirans placering i omskriften.

ten från Kockhem, Skånings-Åsaka sn, Västergötland (nr 33). Kombinationen engelsk förebild – tysk teknik kan tyda på att myntningspersonalen inte hämtats utifrån.

De till Knut Eriksson säkert hänfödda Lödösebrakteaterna är präglade med endast fyra olika stampar och utgör bara en minoritet i de två äldsta fynden inom området (nr 33-34) som domineras av gotländska, norska, tyska och engelska mynt, både nedlagda omkring 1200. Det tyder på

a) att det redan fanns mynt i cirkulation i området när den lokala myntningen inleddes i Lödöse

b) att Lödösemyntningen var av för liten omfattning, p.g.a. tekniska problem, för dåliga resurser, eller liknande, för att den skulle komma att dominera myntcirkulationen.

Först i och med de troligen till Sverker Karlsson 1196-1208 resp. Erik Knutsson 1208-1216 hänförbara myntgrupperna med vardera minst femton stampar (fig. 5) blir Lödösemynten dominerande i området. Eftersom de utländska mynten i samband härmed helt försvinner ur cirkulation har man troligen infört växlingstvång vid införandet av dem. Kvar i cirkulation blev då jämte Lödösemynten även de gotländska och svealändska som båda kanske huvudsakligen infördes landvägen.

Den av allt att döma rika förekomsten av utländska

Fig. 5. a) Brakteat med lejon, troligen präglad i Lödöse under Sverker Karlsson 1196-1208, b) Erik Knutsson 1208-1216, Lödöse (?).

mynt inom området vid slutet av 1100-talet skiljer sig markant från förhållandet i Svealand vid motsvarande tid. Möjligen kan man häri se en förklaring till att den äldsta Lödösemyntningen fick en begränsad framgång. I Svealand fanns få eller inga mynt i cirkulation och Knuts mynt kunde då lätt få en dominerande ställning och man kan ha underskattat svårigheterna för den nya myntningen i Lödöse där även de utländska mynten konkurrerade som betalningsmedel. Orsakerna till att myntningen i Lödöse påbörjades kan delvis vara de samma som i Svealand. Viktiga skillnader är att Lödösemyntningen med ledning av fynden m.m. troligen har påbörjats något senare än svealandsmyntningen och att de därför inte är resultatet av en enhetlig politik från statsmaktens sida. Lödösemyntningen kan mycket väl vara resultatet av lokala önskemål antingen på en bättre tillgång på mynt för handeln eller på ett enhetligt mynt som kunde förändra myntcirkulationen där många olika mynt präglade efter skilda viktsystem skapade förvirring. Den senare tolkningen förefaller i så fall mest naturlig.

Som nämnts ovan är de äldsta medeltida fynden inom området nedlagda omkring 1200 och det är därför inte möjligt att närmare precisera när under 1100-talet som myntimporten börjar på nytt. Lödöse, som är den främsta handelsorten inom området med möjligheter till direktkontakt med myntproducerande områden, kan här ha haft en nyckelroll. Från Norge gick huvudleden söderut via Lödöse och norska 1100-talsmynt har också förutom i skattfynden hittats som lösfynd i kyrkor. För handeln med Tyskland utgjorde Göta älv en naturlig transportled och det kan noteras att det i fynden från Lödöse ingår en tidigare inte publicerad silversmälta där man fortfarande kan se halvsmlta tyska brakteater präglade för Otto II 1184-1205 i Brandenburg, sticka upp ur smältan (fig.

Fig. 6. Silversmälta funnen i Lödöse. Till hälften nersmälta tyska brakteater från Otto II 1184-1205 i Brandenburg är fortfarande synliga.

6). Det är ett talande belegg för varifrån åtminstone en del av silvret till myntningen kom ifrån. Att tyska 1100-talsmynt saknas i kyrkfynden i området kan bero på att de är betydligt större än de norska och därför inte tappas bort lika lätt. De svenskar som åsyftas i det tidigare nämnda dokumentet 1158 om tullfrihet i Lübeck kan ha varit handelsmän från Lödöse och denna tidpunkt får troligen i alla händelser ses som den äldsta tänkbara vad gäller myntimporten från Tyskland. Det är då troligt att myntimporten under senare delen av 1100-talet utvecklats i takt med det ökade tyska inflytandet över handeln i Nordeuropa och även till Norge har det skett en myntimport från Tyskland.

Endast ett mindre antal av de äldsta Lödösebrakteaterna från 1100-talets slut och 1200-talets början ingår i skattfynd från Småland, Öland, Östergötland, Norge och Tyskland och cirkulationen utanför deras naturliga spridningsområde har därför varit begränsad.

Östra Götaland

Av allt att döma saknade detta område som omfattar Småland, Öland och Östergötland en egen myntning fram till strax efter 1250, men det betyder inte att området inte hade något behov av eller led brist på mynt snarare tvärtom. Från vikingatidens senare del finns ett större antal skattfynd fram till omkring 1050 och även efter 1060 finns inte mindre än fyra skatter, varav en från vardera Småland (Östraby, Ryssby sn) och Östergötland (Maspelösa, Flistad sn) nedlagda efter 1062 resp. 1066 och två från Öland nedlagda så sent som efter 1085 (St. Haglunda, Alböke sn) resp. 1128 (Runsberga, Gärdslösa sn). I Sverige är det endast på Gotland som det finns yngre fynd av vikingatidskaraktär. Genom sina rika fynd från vikingtid och tidig medeltid ger Öland närmast ett intryck av Gotland i miniatyr, och tack vare sitt för handeln strategiska läge är det naturligt att dra ytterligare en parallell med Gotland. Man får därför räkna med att handeln haft stor betydelse för Ölands utveckling och att den kunnat fortgå nästan obruten under övergångsskedet mellan vikingatid och medeltid. Detta bör i sin tur haft stor betydelse för andra delar i området där främst flera skattfynd från Kalmartrakten från tidig medeltid bör noteras. Att denna trakt var rik (tack vare handel?) vittnar också de många tidiga stenkyrkorna om.

I ett fynd från Södvik, Persnäs sn, Öland med 364 gotländska penningar ingick även två smycken med tillsammans 13 vikingatida mynt. Genom att de var monterade hade de förlorat alla eventuella möjligheter att användas som betalningsmedel men de ger ändå en intressant kontakt bakåt i tiden. Eftersom de enskilda mynten inom den äldsta gotländska myntgruppen inte kan dateras närmare än ca 1140-1210/1220 är det i nuvarande läge svårt att bestämma

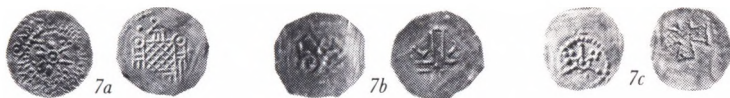

Fig. 7. De tre äldsta gotländska myntgrupperna präglade a) ca 1140-1220, b) ca 1220-1230, c) ca 1230-1280.

nedläggningstiderna för de äldsta fynden inom området men det är i alla fall inte uteslutet att de kan höra hemma redan vid mitten av 1100-talet.

Under hela den äldre medeltiden fram till omkring 1250 domineras myntcirkulationen inom området totalt av gotländska mynt (fig. 7). Med ett undantag tillhör alla skattfynden från Östergötland slutet av denna period (nr 24 resp. 25-30) medan fynden i Småland (nr 18-23) och på Öland (nr 8-15) förefaller vara jämnt fördelade på ett äldre och ett yngre skede. Olikheterna här kan tyda på att förutsättningarna för en myntcirkulation varit skiljaktiga men kan även bero på händelser som varit orsaken till skattnedläggelserna. De gotländska myntens fullständiga dominans i området resulterade också i att mynträknigen blev densamma som på Gotland. Man kan fråga sig varför de gotländska mynten fick en så dominerande ställning. Närheten till Gotland med dess redan under vikingatiden starka ställning inom handeln måste här ha varit avgörande. Myntningen på Gotland började också betydligt tidigare än på fastlandet och tidiga handelskontakter har då skapat förutsättningar för myntcirkulationens inriktning på gotländska mynt. Storleken på en del av skattfynden kan tyda på exportöverskott eller som i Ölands fall snarare handelsvinster. Bristen på äldre skattfynd i Östergötland skulle i det perspektivet kunna tolkas som ett tecken på

importöverskott kombinerat med en handel dominerad av gotländska köpmän.

Med ett möjligt undantag dröjer det ända fram till mitten av 1200-talet innan svealandsmynt uppträder i fynden i området, medan däremot götalandsmynthen finns i mindre antal från omkring 1200. I ett skattfynd från Öggestorp kyrka (nr 18) i närheten av Jönköping ingick förutom mer än 3.100 gotländska mynt även 20 ex. från Tyskland, England och Flandern. De utländska myntens sammansättning och fyndortens läge gör det troligt att de kommit via Västergötland. I de tidiga fynden från Smålandskusten och Öland ingår däremot inga utländska mynt vilket är lite förvånande, men stärker kopplingen till Gotland.

I jämförelse med Svealand, där en myntning påbörjas i kunglig regi uppenbarligen som ett led i en ekonomisk politik, och i västra Götaland där myntningen kan ha igångsatts för att få ordning på myntcirkulationen, kan man ställa sig frågande till utvecklingen i östra Götaland. Under normala omständigheter var myntningen en lönsam affär för myntherren genom det övervärde, den s.k. slagskatten, som mynten fick. För kungens del fanns det därför även ett rent ekonomiskt intresse av så stor andel som möjligt av de cirkulerande mynten i riket kom från kungens egen myntning. Den uppenbarligen tröga starten för myntningen i Lödöse och de gotländska myntens dominans i östra Götaland visar emellertid att det i praktiken fungerade annorlunda. Det är inte svårt att tänka sig vad dessa praktiska problem kan ha varit. Med mo-

derna termer skulle de kunna uttryckas som brist på råvaror, lämpliga maskiner och kunnig personal, dålig marknadsföring och för hård konkurrens utifrån. I det löst sammanfogade rike som utgjorde Sverige under Knut Eriksson måste också många områden ha fått kämpa om de knappa resurser som fanns och utvecklingen tog lång tid. Den kungliga myntpolitiken kan därför ha fått ett annat resultat än man hade önskat sig p.g.a. naturliga begränsningar. Om man däremot gör en bedömning enbart från resultatet, d.v.s. den utveckling som myntfynden i östra Götaland ger ett bevis på, hade området tillgång till ett enhetligt mynt som underlättade köpenskapen och den ekonomiska utvecklingen och det bör därför inte ha funnits någon större anledning för statsmakten att ändra på förhållandena genom att påbörja en egen utmyntning.

Gotland

Från perioden mellan år 1000 och 1140 finns mer än 200 myntfynd på Gotland, varav de flesta är skattfynd, vilket ställer ön i särklass vad gäller antalet fynd. En fjärdedel av dem är nedlagda 1050-1140. Med utgångspunkt från fynden kan man därför konstatera att det fanns en stor mängd mynt och silver på Gotland vid denna tid. Endast fyra fynd tillhör de två sista decennierna, och i det yngsta av dem från Burge,

Fig. 8. a) Gotlandsmyntet i fyndet från Burge, Lummelunda sn, präglat ca 1140 och b) Friesland? efter 1100, som troligen varit förebild för de äldsta gotländska mynten.

Lummelunda sn (nr 1), ingick även ett ex. präglat på Gotland (fig. 8). När den gotländska myntningen började var tidigare livligt diskuterad, men Burgefyndet visar att det skedde ca 1140, och sammanfaller efter vad vi vet med att myntimporten mer eller mindre helt upphör. Detta leder till två slutsatser om varför myntningen påbörjades just vid denna tidpunkt

a) om myntimporten fortsatt efter ca 1140 men utan att märkas genom att inga skatter nedlagts under de närmast följande decennierna borde ingen lokal myntning ha påbörjats

b) eftersom man påbörjar en myntning samtidigt som fynden visar att importen upphör har man ett behov av mynt som tidigare måste ha tillgodosetts av de importerade mynten då det är osannolikt att ett behov av mynt skulle uppstå precis samtidigt som myntimporten upphörde.

Dessa två senare slutsatser har utan tvekan stor betydelse för hur man bör betrakta de vikingatida myntens funktion på Gotland. När skattfynden upphör på fastlandet och därmed även en mer omfattande myntimport upphör görs uppenbarligen inga försök att påbörja en lokal myntning utan en sådan dröjer omkring 100 år. Det kan vara beroende av en mängd faktorer att det inte skedde redan när myntimporten sjönk kraftigt eller helt upphörde, och det behöver inte betyda att man inte använde importmynten som betalningsmedel (styckvis eller efter vikt) men det väsentliga är att det inte fanns ett behov som tvingade fram en lokal myntning. På Gotland fanns uppenbarligen ett behov av mynt som också ligger helt i linje med vad vi genom skriftliga källor vet om den gotländska handelns betydelse under en något senare period. Det är ju inte rimligt att Gotland plötsligt på 1200-talet skulle uppstå som ett viktigt handelsområde med en dominerande ställning i Östersjöområdet,

utan att denna position grundlagts längre tillbaka i tiden. De synnerligen omfattande myntfynden från vikingatiden, den lokala myntningen som påbörjas ca 1140 och de gotländska myntens spridning över stora områden redan under andra hälften av 1100-talet tyder på detta.

I Gotlands Fornsal, Visby, finns ett exemplar av ett mynt som måste uppfattas som den direkta förebilden för de äldsta gotländska mynten. Den är möjligen präglad i Friesland efter 1100 och vikten är 0,63 g (fig. 8). Eventuellt kan den härstamma från det näst yngsta vikingatida skattfyndet på Gotland, från Tomsarve, Eksta sn, nedlagt efter 1130 och varav ett större antal förvärvades till Visby Högre Allmänna Läroverks samling som nu förvaras i Gotlands Fornsal. Det enda gotländska myntet i Burgeskatten väger inte mindre än 0,47 g vilket är mer än dubbelt så mycket som något annat känt exemplar och diametern är också större. I ett fynd från Rävinge, Bårarp sn, Halland, nedlagt efter 1152 ingick likaledes ett gotländsk mynt, men vikten av detta var endast 0,21 g. Vikten för den äldsta gotländska penningen har med andra ord genomgått en mycket kraftig viktsänkning på kort tid. Inga haltanalyser är gjorda, men båda exemplaren förefaller vara av mycket gott silver. Det tyder på dramatiska omständigheter för myntningen under det äldsta skedet och man har här bara gissa orsakerna, t.ex. bristande tillgång på silver för myntningen som kan sammenfalla med en allmän nedgångsperiod för handeln vilket onekligen myntimportens upphörande är ett tecken på. Myntningen har sannolikt också varit av liten omfattning under det inledande skedet.

Den svenske kungens maktutövning på Gotland måste ha varit starkt begränsad under den äldre medeltiden och framskymtar främst i den skatt som Gotland årligen erlade dels till kungen dels till jarlen. Den

äldsta gotländska myntningen saknar också varje tecken som tyder på en kunglig kontroll och typen behålls oförändrad under mycket lång tid i motsats till förhållandena på fastlandet där den kungliga myntningen innebar återkommande typskiften.

I de äldste skriftliga källorna talas det endast om »gotländska» mynt och Visby nämns inte i sammanhanget. Det har medfört att man antagit att den äldsta myntningen inte skedde i Visby, men att den överfördes dit ungefär vid mitten av 1200-talet. En byggnad i Duss i Bro sn nordost om Visby, som på 1800-talet kallades »gambla myntet» har bl.a. nämnts som en tänkbar plats för den äldsta myntningen. Det är först i och med präglingen av brakteater med ett W, som kan ha inletts redan före 1300, som myntens motiv klart visar att myntningen skedde i Visby. En föregiven koppling till den äldre tvåsidiga myntningen, där ett mynt anges ha ett W på åtsidan och ett rutat kors på framsidan, är i själva verket ensidig och den direkta kopplingen mellan dessa två grupper bortfaller därmed. Inom den tvåsidiga gruppen förekommer ett W inom en triangel som har antagits syfta på Visby, men inom samma grupp förekommer även bokstäverna B og P. Om den äldsta myntningen inte skedde i Visby är det därför rimligt att anta att överflyttningen skedde i samband med att brakteatmyntningen inleddes. Att närmare säga när detta skedde är inte möjligt eftersom det inte finns några tidiga skattfynd som kan datera dem. Det är emellertid frestande att tänka på 1288 då Visby definitivt bryter med landsbygden.

Frågan om var den äldsta myntningen ägde rum är också intimt förknippad med myntningens uppkomst och hur den var organiserad. Att den inte skedde i kunglig regi har redan nämnts ovan och som tänkbar myntherre återstår då antingen en handelsorganisation eller någon form av sammanslutning som repre-

senterade hela det gotländska samhället. Det har också antagits att mynträtten tillhörde landstinget. Vem som än varit ansvarig för myntningen bör lokaliseringen för myntverket ha varit praktiskt betingad, d.v.s. så nära råvaran (silver) och användarna (främst handelsmännen) som möjligt. En handelsplats vid kusten hade båda dessa fördelar och även om den förlades dit behöver inte det betyda att handelsplatsen var ansvarig för myntningen. Av den senare utvecklingen att döma får man anta att Visby redan omkring 1140 varit den ledande handelsplatsen på Gotland och eftersom myntningen inte behöver ha skett i Visbys regi behöver man heller inte se någon motsättning mellan en myntning i Visby och de skriftliga källornas beteckning «gotländska» mynt. När myntningen i så fall kom att ske i stadens regi blir då mer än organisatorisk fråga. Denna tolkning av den äldsta myntningen undanröjer några av de motsättningar som annars har framförts för eller emot den ena eller andra tolkningen men behöver därför inte vara riktig, och många problem återstår ännu att lösa.

I fyndförteckningen sist redovisas skattfynden där de tre äldsta grupperna med gotländska mynt ingår. För Gotlands del kan man främst notera att endast fynd med den äldre gruppen är kända medan den yngre däremot ofta förekommer i lösfynden, samt att endast gotländska mynt ingår i dessa skattfynd. Ett yngre mycket intressant undantag utgör en skatt med enbart sterlingar från Norrbys i Follingbo sn, nedlagd efter 1248. Frånvaron av utländska mynt under det äldre skedet är svår att förklara om man inte antar att det funnits ett inväxlingstvång och förbud mot utländska mynt på Gotland, även om det är svårt att föreställa sig hur det skulle ha organiserats med tanke på hur handeln var uppbyggd med en stor andel farmannabönder.

Handeln under vikingatidens senare del

Det har framförts många teorier om orsakerna till den omfattande myntimporten från Västeuropa till Nord-europa under den senare delen av vikingatiden. De flesta förespråkarna har handeln och danagälder och andra former av härjningar fått. Beträffande den senare tolkningen är det uppenbart att importen börjar *innan* den första danagälden betalas ut och är fortsatt hög *efter* att den sista betalats ut. När heregälden avskaffades 1051 var importen redan på en mycket låg nivå. De skattfynd som kan sättas i samband med utbetalningar av danagälder är också ytterst få. Under första hälften av 1000-talet är andelen tyska mynt dubbelt så hög i fynden som för de engelska och senare är den ännu högre medan uppgifterna om härjningar i Tyskland är mycket sparsamma. Det måste därför anses som klart att handeln var den helt avgörande faktorn för uppkomsten av myntimporten. Danagälder kan ha haft ett stort inflytande under vissa perioder, men i det långa loppet har deras inverkan inte varit dominerande.

Skattfynden visar att myntimporten till Sverige förändras kraftigt omkring 1060. Med undantag för Öland och Gotland minskar antalet skattfynd starkt då för att strax därefter helt upphöra. Man kan tänka sig flera olika tolkningar för att förklara detta. Orsakerna till varför man gräver ner skatter och inte tar upp dem igen kan ha genomgått genomgripande förändringar orsakade t.ex. av ändrade religiösa föreställningar genom kristendomens införande, säkrare sjötransporter, fredligare tider, en minskning av dödliga sjukdomar m.m. Det är emellertid osannolikt att en eller flera av dessa faktorer i kombination kan ha förändrat skattnedläggelserna på så kort tid och över ett så stort område.

I Danmark, som genom sitt geografiska läge hade

en stor betydelse för myntimporten, utökades den inhemska myntningen kraftigt vid mitten av 1000-talet och de egna mynten får där en dominerande ställning på marknaden. De utländska mynten smältes ner och försvann ur cirkulation. Dessa åtgärder måste ha påverkat importen av engelska och tyska mynt till Sverige som då skulle ha ersatts av danska mynt, som också ökar sin andel av myntimporten vid denna tid, men inte så kraftigt att de kan ersätta nedgången för de andra mynten. Inte heller förändringarna i Danmark kan förklara nedgången i myntimporten.

Det som inträffar i hela Nordeuropa vid mitten av 1000-talet är en minskning av myntimporten generellt. På Gotland medför det en minskning från en mycket hög nivå till en hög nivå, på Öland från en relativt hög nivå till en låg nivå, samt på fastlandet från en låg nivå till nära noll. Jag kan endast tänka mig att förändringar i handeln kunnat ge dessa genomgripande förändringar antingen genom att handeln minskat eller att andelen mynt i handelsutbytet minskat. Både vad gäller myntningen i England och i Tyskland finns det teorier om en fortgående minskning från omkring 1030 resp. 1000-talets mitt. Det är därför troligt att det är en kombination av minskad handel och minskad utmyntning som gör att myntimporten minskar kraftigt. Det är därför heller inte förvånande att Danmark först vid denna tidpunkt lyckas reglera myntcirkulationen så att de inhemska mynten blir dominerande trots att en inhemsk myntning då redan pågått i flera decennier. Tecken på en minskande handel och ökad konkurrens finner man även i utvecklingen av skattfynden under andra hälften av 1000-talet i hela Östersjöområdet som då samtidigt som de blir färre också blir större.

För importen av de tyska mynten spelade Rhen en avgörande roll. I skatterna nedlagda på Gotland un-

der andra hälften av 1000-talet utgörs de tyska mynten huvudsakligen av äldre mynt präglade före omkring 1050, medan skatterna nedlagda i början av 1100-talet har en högre andel yngre mynt. I fyndet från Mannegårda, Lye sn, nedlagt efter 1102, dominerar också mynten från Rhenområdet medan mynt från orter i Niedersachsen (Goslar, Gittelde, m.fl.) har en allt högre andel i fynden från Hallsarve, När sn, nedlagt efter 1106, Sorby, Stenkyrka sn, nedlagt efter 1111, och framför allt i Burge, Lummelunda sn, nedlagt efter 1140, där Goslar står för hälften av de tyska mynten. Något av en mellanställning kan fyndet från Gannarve, Hall sn, nedlagt efter 1120, sägas ha. Mycket intressant är också fyndet från Vamlingbo, Vamlingbo sn, nedlagt efter 1106, där samtliga femton mynt är tyska och enbart från Goslar-Gittelde området. Dessa ändringar i skattfyndens sammansättning speglar uppenbarligen förändringar i handelsvägarna där Elbe kan ha fått en ökad betydelse. Slutfasen i detta skede är emellertid svår att följa eftersom fynden är så få och bara ett litet antal mynt är beskrivna i det näst yngsta fyndet från Tomsarve, Eksta sn, nedlagt efter 1130.

Bardowick, som låg vid en biflod till Elbe, var också en betydande handelsort och handeln med saltproduktionen i Lüneburg gick via staden vars utveckling också gynnades av den sachsiske hertigen Henrik Lejonet 1142-1180 fram till Lübecks nygrundning 1159, då han istället övergår till att gynna denna stad på Bardowicks bekostnad och många köpmän flyttade från Bardowick till Lübeck. Härmed är också grunden lagd för de tyska Östersjöstädernas utveckling. Av skriftliga källor framgår att gotlänningarna slutit ett handelsavtal med kejsar Lothar 1125-1138 och 1161 slöt de ett handelsavtal med hertig Henrik Lejonet i Artlenburg. Hertigen sände också 1158 sändebud till

Danmark, Norge, Sverige, och Ryssland med erbjudande om fri handel i Lübeck. Det tog dock lång tid för Lübeck att befästa sin ställning och vissa omständigheter tyder på att de gotländska köpmännen inte så gärna ville ändra sina handelsvägar från Elbe och Bardowick till Lübeck. Ökande motsättningar mellan hertigen och Bardowick ledde också till att staden förstördes 1189 vilket definitivt gav Lübeck en ledande ställning. Parallellt med utvecklingen i de tyska Östersjöstäderna skedde sedan en inflyttning av tyska köpmän till Visby som ännu under 1200-talet var den främsta handelsstaden i Östersjöområdet. Utgrävningar i Visby har visat att bebyggelsen går tillbaka till vikingatid och de äldsta försvarsverken är från tidigt 1100-tal. Den gotländska handeln utvecklades i två skilda banor, dels en baserad på farmän som utnyttjade ett flertal hamnar utmed kusterna, dels en permanent handelsplats i Visby som ursprungligen bör ha haft samma karaktär som de andra hamnarna. Under den tid som behandlas här bör handeln på hela Gotland helt ha legat i gotländska händer och motsättningar mellan staden och landsbygden uppträder troligen först senare då de inflyttade tyska köpmännen fått ett dominerande inflytande i Visby.

Gotlands och senare även Visbys starka ställning inom handeln i Nordeuropa avspeglas väl av myntfynden på ön, och de har mycket att säga om handelsvägarna. När Nordeuropa för första gången kommer i kontakt med mynt under 100- och början av 200-talet genom importen av romerska denarer berörs Gotland praktiskt taget inte alls, medan däremot solidiimporten under andra hälften av 400-talet och början av 500-talet placerar Gotland bland de främsta mottagarna. En handel med konsumtionsvaror som det förmodligen främst varit fråga om även under förhistoriskt tid avsätter ju normalt mycket litet i form av fynd

och det är framför allt myntfynden som här bör kunna spegla handeln under olika tider, men tyvärr finns det långa perioder under förhistorien utan någon myntimport. Det bör också noteras att eftersom mynten i praktiken utgör ett överskott i bytesbalansen kan även ett område med utvecklad handel ha förhållandevis få myntfynd, om man inte har detta överskott. Den extremt långa perioden med överskott på Gotland måste förknippas med transitohandelns betydelse för ön eftersom den egna produktionen av handelsvaror knappast kan ha haft någon större omfattning.

Den omfattande importen av romerska denarer till Gotland, förmodligen på 300-talet, har av allt att döma haft speciella orsaker och det är därför först på 400-talet som man kan se belägg för att öns handel har fått betydelse. Under vikingatidens början på 800-talet kan man se att ön snabbt fått en ledande ställning inom den östliga handeln. Under det inledande skedet för myntimporten från Västeuropa på 970-980-talen intar Gotland en förhållandevis blygsam ställning för att sedan inleda en expansion som även här ger den en ledande ställning några år in på 1000-talet och som den sedan behåller ända in på 1200-talet.

Det kan dock tyckas vara en paradox att man på Gotland inte funnit ett enda skattfynd med den myntgrupp som präglades ca 1230-1270/80, då handeln rimligt att döma borde ha varit som störst. Man glömmar då emellertid bort att den gotländska handelns betydelse från början byggde på farmännen som var spridda över större delen av ön. Myntfynden på ön har också därför under en stor del av vikingatiden en spridning som med rätta kan kallas unik. Under andra hälften av 1000-talet minskar dock antalet fynd samtidigt som storleken ökar. Det skulle kunna tolkas som att konkurrensen hårdnat och att handeln koncentrerats till färre farmän. Fynden på Gotland med

den myntgrupp som präglades ca 1140-1210/20 visar också att den tendens med ännu färre fynd som märks redan ca 1110-1140 består eller blir ytterligare markerad. Eftersom myntfynden endast återspeglar en del av de mynt som cirkulerade inom ett område är det rimligt att se avsaknaden av myntfynd på Gotland ca 1230-1270/80 som ett belägg för att farmannahandeln minskat ytterligare under denna period samtidigt som handeln alltmer koncentrerats till Visby. Från Visby skulle man därför teoretisk ha allt fler och fler fynd vilket emellertid inte stämmer med verkligheten eftersom man alltid i städer har mycket få myntfynd i förhållande till handelns omfattning. Att med utgångspunkt från dessa antaganden dra slutsatser om Visbys äldsta historia kan dock vara farligt. Det är möjligt att Visby börjat få betydelse som handelsplats omkring 1050 men myntfyndens ändrade utbredning under andra hälften av 1000-talet kan också helt vara betingad av den nedgång i handeln som kan skönjas.

Från vikingatiden finns det myntfynd från större delen av det dåvarande svenska fastlandet och Öland men varken i antal eller i storlek kan de jämföras med de gotländska. Genom transitohandelns betydelse för Gotland kan man dock inte dra en parallell mellan antalet funna mynt och handelns omfattning inom olika områden. Helt klart är att myntfynden överdriver handelns omfattning för Gotland och man bör därför inte underskatta den handel som bedrevs från det svenska fastlandet men det är mycket svårt att beräkna hur mycket siffrorna ska justeras för att de ska kunna belysa handelns betydelse inom olika områden på ett tillfredsställande sätt. Att Gotland var det klart ledande handelsområdet torde dock stå helt klart och gotländska mynt fick en spridning som var långt större än något annat svenskt mynt hade under äldre medeltid. Det var heller ingen tillfällighet att de tyska

köpmännen sökte sig till Visby med de möjligheter som den gotländska handeln innebar.

Sammanfattning

Strax efter mitten på 1000-talet kan man se en kraftig nedgång i antalet skattfynd som sammanfaller med en minskning av den tidigare mycket stora myntimporten under vikingatiden. För det svenska fastlandets del innebär det att skattfynden helt upphör inom ett par decennier. Flera skäl talar för att det är resultatet av en nedgång i den nordeuropeiska handeln kombinerad med en minskning av myntningen i de främsta myntexporterande länderna Tyskland och England. Handeln måste ha varit den dominerande orsaken till myntimporten och skattfynden på Öland och Gotland som fortsätter in på 1100-talet visar att handeln haft en stor betydelse för dessa öars ekonomi.

I Danmark och Norge ersätts minskningen i myntimporten med en inhemsk myntning, men detta sker inte på det svenska fastlandet. Anledningen till att det inte uppstod en lokal myntning på fastlandet måste ha varit att handeln här, även om den kan ha varit omfattande, inte hade sådan betydelse eller en sådan inriktning att den tvingade fram en inhemsk myntning. Följden av detta måste också ha blivit att området fick en långsammare utveckling än det skulle ha fått om det funnits tillgång på mynt som kunde underlätta handeln.

När Gotland en bit in på 1100-talet når det skede som fastlandet fick uppleva nästan hundra år tidigare med en myntimport som är på väg att upphöra blir den fortsatta utvecklingen helt annorlunda. Här igångsätter man nu en egen myntning som har mycket stor betydelse för att bedöma förhållandena på ön. Även om vissa omständigheter tyder på svårigheter för myntningen under det inledande skedet är det vik-

Fig. 9. Sverige ca 1200 med de olika myntcirkulationsområdena markerade.

Skattfynd där de tre äldsta gotländska myntgrupperna ingår

Ort	Socken	Fyndår	Gotland			Svea-land	Götaland	Utländska	Totalt	Litteratur
			Ca 1140- 1220	Ca 1220- 1230	Ca 1230- 1280					
Gotland										
1. Burge	Lummelunda	1967	1	—	—	—	—	ca 3.000	ca 3.000	Hatz 375
2. Folke	När	1863	3.687	—	—	—	—	—	3.687	Th 17
3. Botaniska Trädgården	Visby	1876	ca 2.400	—	—	—	—	—	ca 2.400	Th 16
4. Botarve	Vamlingbo	1884	ca 1.600	—	—	—	—	—	ca 1.600	Th 18
5. ?	Gothem	1863	342	—	—	—	—	—	342	Th 15
6. St. Källstäde	Lärbo	1839	300	—	—	—	—	—	300	Th 14
7. Norrkvie	Grötlingbo	1837	50	—	—	—	—	—	50	Th 13
Öland										
8. Alvidsjö	Högby	1844	ca 900	—	—	—	1?	—	ca 940	Th 11
9. Södvik	Persnäs	1840	364	—	—	—	—	13	377	Th 10
10. Gunnarstorp	Persnäs	1925	271	—	—	—	—	—	271	Th 12
11. Smedby kyrka	Smedby	1872	76	—	—	—	—	6	82	Th 26
12. Dödevi	Högby	1854	178	—	—	—	5	—	183	Th 27
13. Köpings kyrkogård	Köping	1915	1	—	328	—	1	—	332	Th 29
14. Möckleby kyrkogård	Möckleby	1906	1	—	99	—	—	—	100	Th 38
15. Kolstad	Köping	1910	—	—	231	—	—	—	231	Th 37
Öland/Småland/Östergötland										
16. ?	?	1800-tal	2.183	21	—	—	68	—	2.272	Jonsson 1983
Småland										
18. Öggestorp kyrka	Öggestorp	1882	ca 3.133	—	—	—	—	20	3.174	Th 8
17. Tingby	Dörby	1872	ca 3.800	—	—	—	9	—	3.882	Th 25
19. Gräsgårde	Arby	1866	80	—	—	—	—	—	80	Th 7
20. Halltorp kyrka	Halltorp	1951	16	12	—	—	5?	1	34	NNÅ 1961, s. 168
21. Torp	Mönsterås	ca 1905?	7	1	1?	—	—	—	10	Th 9
22. Råppe	Öjeby	1909	7	1	377	—	8	8	395	Th 35
23. Sundsholm	Glädhammar	ca 1870	—	—	63	—	—	—	63	Th 36
Östergötland										
24. Vreta kloster	Vreta	1916	263	67	—	—	—	—	362	SML 151, Th 34
24a. Vid Kaga kyrka	Kaga	ca. 1702	x	—	?	—	—	?	x	SML 38
25. Ljunga	Tåby	1828	(3)	—	(422)	—	(153)	(2)	ca 4.700	SML 129, Th 40
26. Skörtinge	Skärkind	1800	?	—	x	1	x	—	x	SML 104, Th 41
27. Lagmansberga	Allhelgona	1874	—	—	571	—	1.396	—	ca 2.070	SML 1 A, Th 47
28. Brunnsgården	Styra	1786	—	—	32	—	ca 24.300	8	ca 24.300	SML 109, Th 45
29. Lagmansberga	Allhelgona	1875	—	—	1	5	48	—	54	SML 1 B, Th 48
30. Ullevi	Järstad	1829	—	—	(1)	(21)	—	—	(34)	SML 37, Th 42
Västergötland										
31. S. Lundby kyrkogård	S. Lundby	1886	91	—	—	—	—	—	91	Th 6
32. Ö. Gerums kyrkogård	Ö. Gerum	1840	13	—	—	—	11	1	24	Th 24
33. Kockhem	Skånings-Åsaka	1739	(9)	—	—	(11)	(5)	(75)	ca 4.000	Th 20
Dalsland										
34. Årbol	Ed	1798	x	—	—	x	x	x	ca. 15.000?	Th 23

Ort	Socken	Fyndår	Gotland			Svea-land	Götaland	Utländska	Totalt	Litteratur
			Ca 1140- 1220	Ca 1220- 1230	Ca 1230- 1280					
<i>Närke</i>										
35. ?	Lerbäck	1680	(2)	–	–	–	–	–	x	Th 19
<i>Uppland</i>										
36. Gillberga	Kårsta	1975	82	–	–	ca 530	–	1/2?	ca 610	NNÅ 1979-80, s. 241
37. Generalsbacken	Stockholm	1669	x	–	–	x	–	–	x	Th –
<i>Skåne</i>										
38. Kämpinge	Räng	1848	47	–	–	?	?	ca 450?	505+	Th 4
<i>Halland</i>										
39. Bårarp	Rävinge	1932	1	–	–	–	–	204	205	Th 5
<i>Norge</i>										
40. Dæli	Nes, Hedemarken	1840	x	–	–	(6)	(69?)	ca 4.400	4.966	Th 22
<i>Danmark</i>										
41. Bünstorf kyrkogård	Bünstorf, Slesvig	1827	x	–	–	–	x	ca 5.000	ca 5.000	Th 29
<i>Tyskland</i>										
42. Bokel	Kr. Bremervörde	1928	8	–	–	3	3	ca 15.000	ca 15.000	Th 28
<i>Estland</i>										
43. Moon		1895	1	–	–	3	–	5	9	Th 31
44. Wolde	Ösel	1907	–	–	(273)	–	–	(23)	ca 20.000	NNÅ 1954, s. 157 NNÅ 1968, s. 179
<i>Lettland</i>										
45. Heiligen Geist Convent	Riga	?	x	–	–	–	–	x	x	Rasmusson 1965, not 63

tigt att notera att man endast präglade en enda typ under mera än ett halvt århundrade. Denna enhetlighet och stabilitet tyder på en fast organisation och det trots att det kungliga inflytandet här måste ha varit mindre än på fastlandet. Man kan endast spekulera i vilken organisation på ön som varit ansvarig för myntningen men sannolikt har hela ön i någon form varit delaktig eftersom farmannahandeln vid denna tidpunkt troligen ännu var den dominerande. Det hindrar emellertid inte att det kan vara mycket som talar för att själva myntningen kan ha skett i Visby. Den här skisserade utvecklingen där en minskning i mynt-

importen tvingat fram en egen myntning betyder också att en stor del av de många mynt som importerades under vikingatiden måste ha använts inom handeln. Under den långa perioden fram till ca 970 då importen praktiskt taget enbart bestod av arabiska dirhmer är det inte omöjligt att tänka sig att de använts som mynt d.v.s. efter antal, medan man måste anta att de efter ca 970 använts efter vikt p.g.a. de många olika typer som då kom i omlopp. Den förändring i myntcirkulationen som sker med början ca 970 möts också av misstänksamhet p.g.a. att de inte har den enhetlighet som utmärker de arabiska mynten både vad gäller

utseende och vikt och de blir därför efterhand testade på olika sätt som t.ex. i form av hack.

Det normala förloppet när en inhemsk myntning påbörjas är att utländska mynt först importeras och helt dominerar myntcirkulationen. Efterhand börjar sedan en myntning med de utländska mynten som förebild. I ett senare skede blir myntningen så stor att de utländska mynten trängs ut från marknaden och de inhemska mynten blir (helt) dominerande. Denna process kan följas på Gotland under första hälften av 1100-talet och i västra Götaland under 1100-talets slut och 1200-talets början. I Svealand däremot är de inhemska mynten i majoriteten redan i de äldsta fynden kort efter att myntningen igångsatts ca 1180, vilket tyder på att myntningen här är ett direkt resultat av en kunglig politik som inte är betingad av vad som skulle kunna kallas marknadskrafterna.

I östra Götaland dominerar de gotländska mynten helt myntcirkulationen under 1100-talets senare del och 1200-talets första hälft, vilket måste vara ett resultat av Gotlands starka ställning inom handeln i detta område. Det är uppenbart att när en lokal myntning i området inleds kort efter mitten på 1200-talet är det resultatet av början till en reformering av myntningen inom landet (med undantag för Gotland) som sker under senare delen av Valdemars 1250-1275 regering då all myntning endast omfattar ett motiv men efter olika vikt i Götaland resp. Svealand och med smärre variationer mellan mynthusen. Fig. 9 visar en sammanställning av myntcirkulationsområdena i Sverige omkr. 1200.

De resultat som har redovisats ovan av händelseutvecklingen i de olika delarna av Sverige under sen vikingatid och tidig medeltid bygger på ett material som i många avseenden är bristfälligt. Framtida fynd kommer att ge oss nya kunskaper om händelseutveck-

lingen och förhoppningsvis kommer de då att kunna stödja tolkningarna som gjorts ovan av det nu tillgängliga materialet.

Litteratur

- Andersson, Gun: Visbys äldsta medeltid belyst av det arkeologiska materialet. *Gotländskt Arkiv* 1976.
- Ekre, Rune: *Ny bild av medeltidens Lödöse*. Göteborg 1968.
- Hatz, Gert: *Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit*. Stockholm 1974.
- Ilisch, Peter: German Viking-Age coinage and the North. *Viking-age coinage in the Northern Lands, British Archaeological Reports International Series*, 122. Oxford 1981.
- Jonsson, Kenneth: Myntfynden. *Tusen år på kyrkudden, Leksands kyrka, arkeologi och byggnadshistoria*. Falun 1982.
- Samma: Översikt över fastlandsmyntningen ca 1180-1250. *Numismatiska Meddelanden XXXIV*. Stockholm 1983.
- Samma: Björkenäsfyndet från Värmland och myntcirkulationen i Sverige vid 1100-talets slut. *Myntkontakt* 1984:4/5.
- Jordan, Karl: *Heinrich der Löwe*. Freising 1979.
- LL – Lagerqvist, Lars O., *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm 1970.
- Malmer, Brita: *Olof Skötkonungs mynt och andra Ethelredimitationer*. Lund 1965.
- Rasmusson, Nils Ludvig: Sterlingar och barrer som betalningsmedel på Gotland under 1200-talet. *Gotländskt Arkiv* 1940.
- Samma: Münz- und Geldgeschichte des Ostseeraumes vom Ende des 10. bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts. *Acta Visbyensia I*. Uppsala 1965.

Sarvas, Pekka: Fynd av utländska mynt från brytningstiden mellan den förhistoriska perioden och medeltiden i Finland. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1968.

SML – Malmer, Brita och Wiséhn, Ian, *Myntfynd från Östergötland*.

Sveriges Mynthistoria, Landskapsinventeringen 1. Göteborg 1982.

Th – Thordeman, Bengt: Sveriges medeltidsmynt. *Nordisk Kultur* XXIX. Stockholm 1936.

Yrwing, Hugo: *Gotlands medeltid*. Visby 1978.